

**TÜRK HUKUK TARİHİ
ARAŞTIRMALARI**

Journal of Turkish Legal History

ISSN: 1306-6889

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Journal of Turkish Legal History

Sayı 19-20, 2015 (Bahar-Güz)

Sahibi ve Yazı İşleri Müdürü	Fethi Gedikli (İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü)
Kurucular	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mustafa Şentop, Mürteza Bedir
Yayın Kurulu	M. Âkif Aydın, Mehmet Akman, Ekrem B. Ekinci, Fethi Gedikli, M. Macit Kenanoğlu, Mürteza Bedir, Sami Erdem, Ayhan Ceylan, Cihan Osmanağaoğlu Karahasanoğlu
Danışma Kurulu	İdris Bostan (İstanbul Ü.), Feridun Emecen (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Mehmet İpşirli (İstanbul Medipol Üni.), İsmail E. Erünsal (İstanbul 29 Mayıs Üni.), M. Emin Artuk (İstanbul Medipol Üni.), İbrahim Kâfi Dönmez (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Kemal Beydilli (İstanbul 29 Mayıs Üni.), Engin Deniz Akarlı (İstanbul Şehir Üni.), Sevgi Gül Akyılmaz (Ankara Hacı Bayram Veli Üni.), Mustafa Avcı (Ankara Sosyal Bilimler Üni.), Yusuf Karakoç (Dokuz Eylül Üni.), Nevin Ünal Özkorkut (Ankara Üni.)
Editör	Fethi Gedikli
Yardımcı Editör	Ali Adem Yörük
Sekreterlik	Furkan Şahan
Baskı	Mikyaz Basım Yayın Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti Örnektepe Mahallesi, Pazaraltı Sokak No:96 Beyoğlu/İstanbul 0212 528 95 28
Baskı Tarihi	Ekim 2019

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları yılda iki sayı yayımlanan hakemli bir dergidir.
Dergide yer alan yazıların ilmî ve fikrî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yönetim

İstanbul Üniversitesi Sadri Maksudi Arsal
Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi
İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Merkez Bina
Oda 58 Beyazıt/İstanbul/Türkiye
e-posta: hukuktarihimerkezi@istanbul.edu.tr

Bu sayı Sancaktepe Belediyesi'nin katkılarıyla basılmıştır.
Belediye Başkanı Av. Şeyma Döğücü'ye teşekkür ederiz.

Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları

Sayı 19-20 • 2015 (Bahar-Güz)

İçindekiler

Osmanlı Devleti'nde Anonim Şirket Hukukunun Gelişiminde Bankaları <i>Erol Ortabağ</i>	5
18. Yüzyılın İlk Yarısında Kırım'da Bir Dava: Beş Akçelik Bir Nezir Hücçeti ve Tahlili <i>Mahmud Esad Kalıpçı</i>	35
Yirminci Yüzyılın Başında Deniz Hukukuna Bakış: Lassa Oppenheim ve Osman Sermed Örneği <i>Said Emre Kumral</i>	53
<i>Belgeler/Notlar</i>	
Trabzon Şer'iyeye Sicillerinde Geçen 'Bitemi' Kelimesi <i>Fethi Gedikli</i>	79
Alman Hukuk-ı Medeniyesinin Suret-i Tedvini <i>Rudolf Heinze - Haz. Serhan Yıldırım</i>	85
Mücrimlere Ceza Vermek Bir Hak Mıdır? Yoksa Bir Mecburiyet Midir? <i>Bünyamin Ferid - Haz. Aslıhan Nesli</i>	93

Belgeler/Notlar

TRABZON ŞER'İYE SİCİLLERİNDE GEÇEN 'BİTEMİ' KELİMESİ

Fethi Gedikli*

Şer'îye Sicillerinin muhtelif açılardan önemi inkâr edilemez. Dilimizin tarihi kelimeleri bakımından da bu siciller önemli bir söz varlığı barındırmaktadır. Bunların bir kısmının anlamı kolaylıkla belirlenebilirken, bir kısmının hem okunuşu hem de anlamlandırılışı sorun olmaktadır. Birinci kısma giren ve halk ağzında kullanılan ama yazılı metinlerde örneği bulunmayan “başmal” kelimesi hakkında daha önce bir yazı kaleme almıştık¹. Şimdi de ikinci kısma giren okunuşu da anlamı da kolaylıkla çözülemeyen “bitemi” kelimesini ele almak istiyoruz.

1990'lardan beri ara ara üzerinde çalışmakta olduğumuz 1819 numaralı Trabzon Şeriye Sicilinde bu söz üç ayrı yerde geçmekte idi. Anlamı az çok sezilse de nasıl okunacağı konusu müşkil idi. Biz bunu yazı harekesiz olduğu için ilk anda “bitmi” diye okuduk fakat hiçbir kaynakta bulamadık. Daha sonra aynı yazılışın “betmi” de okunabileceğini dikkate alarak yaptığımız bir aramada Necmettin Aygün'ün aşağıda adı geçecek çalışmasında kullanıldığını görerek heyecanlandık. Fakat birçok kumaş adının devamında yer alan bu kelime, orada bir kumaş adı olarak değerlendirilmişti.

11 Mart 2019 günü Necmettin Aygün ile yaptığımız bir telefon konuşmasında meseleyi konuştuk fakat hem okunuş, hem de anlamı konusunda kesin bir

¹ Fethi Gedikli, “1614 Tarihli Bir Osmanlı Mahkeme Kaydında Yer Alan Başmal Kavramı”, *Argumentum Aylık Hukuk Dergisi*, Yıl 8-9, S. 56, Temmuz-Ağustos-Eylül 1998, s. 437-438.

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilimdalı Başkanı, Sadri Maksudi Arsal Hukuk Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü.

kanaata ulaşamadık. Prof. Dr. Necmettin Aygün, bunun üzerine kendi karşılaştığı ve yine Trabzon Şer'îye Sicilinden alınma ancak künyesini belirtmediği bir kaydın fotoğrafını facebook hesabından paylaşarak ne olabileceğini tartışmaya açtı. Kendisine bir cevap verildiğini görmedim. Benim karşılaştığım yerlerde bir kumaş ölçü birimi olarak geçtiğini belirtmişim. Ama bu, bugünkü ölçü sisteminde neye tekabül ediyordu ve kelime nasıl okunmalıydı? Kumaş satan bazı kimselere de sormama rağmen, bir sonuca varamadım. Doğum yerim olan Akçaabat yerel ağzında da bunu andırır bir sözün kullanıldığını tespit edememişim.

Nihayet 16 Ağustos 2019 Cuma günü sabahı Yaşar Çağbayır'ın sözlüğünde² “bitmi”yi ararken “bitemi”yle karşılaştım. Böylece yıllarca süren arama sona eriyordu. Bu “keşif”ten sonra yaptığım araştırmalarda, aşağıdaki kaynaklarda kelimenin geçtiğini tespit etmiş bulunuyorum:

Burada üzerinde durduğumuz anlamıyla kelimeye ilk yer veren³, görebildiğimiz kadarıyla, Bilal Aziz Yanıkoğlu olmuştur. Yanıkoğlu, *Trabzon ve Havalisinde Toplanmış Folklor Malzemesi* adlı kitabında (İstanbul, 1943, s. 263) “Ek 1 Umumi Sözlük (mahalli tâbirler)” bölümünde “bitemi” için “arşın veya endaze tarzında bez ölçmek için kullanılan ölçünün ismi” açıklamasını yapmıştır. Örnek bir cümle bulmak için kitabı baştan sona gözden geçirdiğimiz halde, kitapta aradığımızı bulamadık. Muhtemelen, yazar sözlüğünü metindeki kelimelerle sınırlı tutmamış, derlediği yöresel kelimeleri ayrıca kitabına eklemiştir.

Orhan Acıpayamlı, *Zanaat Terimleri Sözlüğü*nde (Ankara, TDK, 1976, s. 23) “bitemi”yi “Bez ölçmede kullanılan 48 cm.lik bir ölçü”, diye Rize'nin İkizdere ilçesinin Güney beldesinden derlenmiş bir veri olarak değerlendirmiştir.

Kudret Emiroğlu, *Trabzon Maçka Etimoloji Sözlüğü*nde (Ankara, Kebikeç Yayınları, 1989, s. 56-57) “bitemi”, “uzunluk ölçüsü birimi. DS bidemi (Maçka)

² Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 2007, C. 1, s. 629.

³ Daha önce *Tarama Dergisi: Osmanlıcadan Türkçeye Söz Karşılıkları* (Ankara, TDK, 1934, s. 773) sesteş bir kelimeyi kaydetmiştir: Gerçekten, bu eserde “tekmil” karşılığı olarak (ar. kemâl'den) “1. tamamlama, bitirme; 2. bütün, eksiksiz” maddesinin 5. karşılığı olarak “Bitemi” (Der: Mesudiye “Giresun”) bilgisi göze çarpmaktadır. Aynı bilgi, “bitemi” maddesi için biraz daha farklıca *Derleme Dergisinde* de tekrarlanmıştır: Bitemi zf. tamamen, tamamiyle (Arapköy “Ordu”; Mesudiye “Giresun”). Bkz. *Derleme Dergisi*, İstanbul, TDK, C. 1, 1939, s. 210. Kelime 1957 tarihinde yine TDK tarafından yayımlanan *Türkiye'de Halk Ağzından Söz Derleme Dergisinde* (C. 5, s. 348), *Tarama Dergisinde*ki anlamıyla ve bu sefer “tekmil” değil “tamamen” kelimesinin karşılığı olarak sıralanan kelimeler arasında geçmektedir: “Bilevi, biregi, bitemi, bitürev, bitürmen, cık, cıkla, cılha, cilis, cilkes, cilla, cille, cilleyi, cilli, cilliyeye, dibedilik, hepten, kirpeden, zilla.”

arşın kadar bir ölçü, pitemi (Rize, Trabzon) yarım metre boyunda bir uzunluk ölçüsü. Yunanca pithami karış uzunluğu.” açıklamasından sonra, sözün geçtiği mahalli bir maniyi de nakletmiştir: “Tokudum o şali / vur oni bitemiye / Gideyirum Asiye / gel koy beni gemiye.”

Ardından, Burhan Oğuz, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Âdetleri*, İstanbul, 2004, C. 5, s. 651'de, muhtemelen O. Acıpayamlı'nın sözlüğünden naklen “bez ölçmede kullanılan 48 cm'lik bir ölçü (Rz)”, biçiminde “bitemi” sözünü kitabına almıştır. Yine aynı müellif, *Türkiye Halkının Kültür Kökenleri: Teknikleri, Müesseseleri, İnanç ve Teknikleri 6 Ulaştırma-İletişim, Mübadele, Ölçü ve Metalurji Teknikleri*, (İstanbul, 2006, s. 365) adlı kitabında, bu kez “pitemi” imlasiyla “Yarım metre boyunda bir uzunluk ölçüsü (Tr, Rz) (DS)” diye yine sözü geçen kelimeye yer vermiştir.

Özhan Öztürk, *Karadeniz: Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul, 2005, C. 1, s. 189'da “bitemi, pitemi” biçimleri için “Bitemi, pitemi is. Osmanlı döneminde keten ölçmek için kullanılan 34.29 cm uzunluğunda ölçü birimi. 20 bitemi bir asma, bir asma ise 10 arşın değerindeydi BY 263, “Dokuttuğum ketanı / Vuralım bidemiye” S 547; pitemi (Trabzon, Rize) SD 1157, AD I.38 < Yunanca pitami AT 236, Karadeniz Rumcası pitami P II 191.

Necmettin Aygün'ün, *Trabzonda Ticaret* (1. bs., Serander Yayınları, Ocak 2005, s. 286) kitabında söz konusu kelime, aşağıdaki ibare içinde ve “betmi” okunuşuyla birçok kez geçmektedir: “...Trabzon piyasasına XVIII. yüzyılda karayolları vasıtasıyla Anadolu'dan gelen mallar şu şekildeydi: ...manusa *betmi*, çiçekli *betmi*, alaca *betmi*, çekeleve *betmi*, celis *betmi*, surti *betmi*, gemesut *betmi*, senari *betmi*, senari ve germi (*betmi*), ... Görüldüğü gibi, bu yüzyılda Trabzona kara yoluyla Anadolu'dan gelen mallar yün ve pamuk ağırlıklı dokumalardan oluşmaktaydı”⁴.

Profesör Aygün'ün facebook hesabından paylaştığı sicil fotoğrafı incelendiğinde ise kumaş adlarının yanında ölçülerinin ve altlarında da kıymetlerinin belirtildiği görülmektedir. Kabul etmek gerekir ki yazılışın tümü kumaş adı olarak değerlendirilmeye yol açacak biçimdedir. Bununla birlikte kumaş adlarının solundaki “top, arşun, değirmi” gibi ölçü ve sıfatlar “bitemi”

⁴ Necmettin Aygün, *Karadenizden Osmanlı Ekonomisine Bakış*, (Trabzon Sanayi ve Ticaret Odası, Ankara, 2016, C. 1-2) kitabının birinci cildinde (s. 285) “betmi” okumasını sürdürmüş sadece 4. satırdaki ibareyi “manusa bet(i)mi” diye yorumlamıştır.

için de aynı yolda bir akıl yürütmeye yol açabilirdi. Mesela fotoğrafın ilk sırasında 4. madde “Musul top 1 kıymeti(?) 70” yazılıdır yani “1 top Musul bezi, kıymeti 70” demektir. Fotoğrafın beşinci sırasının 2. maddesinde “al çuka arşun ... 1 kıymeti 67” yazılıdır. “Top”, “arşun” kumaş ölçü birimleridir. Burada kumaşların bir de “değirmi” (yuvarlak) diye nitelendiği görülmektedir. Bu fotoğraftaki ürünlerin çoğunun ölçüsü ise “bitemi” ile belirtilmiştir. Fakat hem bitemi hem de arşunun aynı belgede geçmiş olması aralarında miktar farkı olabileceğini düşündürmektedir.

Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*nde, (<https://books.google.com.tr/books?id=a18OQAAMAAJ>, Ankara, TDK, 2007, c. II, s. 708) bitemi (hlk.) “Uzunluk ölçüsü birimi” (TMES, 56-57) < ET. bi:r+tüm “birden, tamamiyle, büsbütün, toptan’ (EUTS, 44) An.ağl.” açıklamasını yapmıştır. Burada iki sesteş kelime birbirine karışmış görünmektedir.

Yaşar Çağbayır (*Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul, 2007, C. 1, s. 629) da bitemi kelimesini iki ayrı madde başlığı halinde sözlüğüne almış “bitemi 1” için [bit-mek (*tükenmek*) > bit-em-i] {ağız} zf. Tamı; tamamı. [DS] açıklamasını yapmıştır. Bizi ilgilendiren “bitemi 2” için ise [Yun. Pitami {ağız} is. Arşın değerinde uzunluk ölçüsü birimi. [DS] demiştir. Bu bilginin *Derleme Sözlüğü*nden alındığını da [DS] kısaltmasıyla göstermiştir.

Nihayet İsmail Kara (*Güneyce-Rize Sözlüğü*, 2. bs., İstanbul, Dergah Yayınları, 2014, s. 69) da “Bitemi forotiko bezi üretiminde kullanılan 45 cm. uzunluğunda tahta ölçü birimi (forotiko bezinin eni de 45 cm.dir). Forotiko keten demektir.”⁵ şeklindeki açıklamasında bu ölçü biriminin tahtadan yapıldığını ve keten bezi ölçmede kullanıldığını, keten bezinin eninin de 45. cm olduğu ek bilgilerini paylaşmıştır.

Burada 1819 tarihli Trabzon Şer‘iye Sicilinde “bitemi”nin geçtiği kayıtları da vermek uygun olacaktır:

⁵ Forotiko: kendir ipliyle dokunan beyaz bez (Pontos K. S. 166: *fortiko*: keten bezi; Rize A. s. 317; Güneysu, s. 395; KA, s. 379: *feretiko*; İkizdere, s. 176). (forotiko bezi üretiminin bütün aşamaları ve aletler için sırasıyla bk. Çendir, tahta kiliç, kasar, soyka, yumak, tokmak, demir tarak, köfte, uskuli, tomar, ustupi, sarım, roçe, yığ, ağrışak, halayırça, çelepçe, şina, ağartma, rosi, ifali, hasırlama, anemira, çahra, kalam, rastara, sercilemek, çami, tarak-mitar, istarina, veri, makoç, patiç, salmi). (Akçaabat Kuruçam köyünde çendir: kendir, roçe: reke, ağrışak: ağırşak, çelepçe: kelepçe biçiminde telaffuz edilir. Sercilemek sergilemek'tir. Bk. İsmail Kara, age., s. 196.

v. 2a-5, 26 Muharremü'l-harâm sene 972 / 3 Eylül 1564:

“Kaziyye ikrâr-ı Kurd Kâtib

Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki muhtesib kâtibi olan Kurd nâm kimesne meclis-i şer'a gelüp Kalyor bin Kosta nâm dellâlün bey' itdüğü bir top *kettânun altı bitemi eksüğü olup* kânûn üzre cerîmesi alınmak lâzım oldukda muslihûn tavassutı ile mezbûr Kalyor'dan kırk akça cerîme aldum diyü ikrârı zimmî-yi mezbûr talebi ile kayd-ı sicill olındı fi't-târîhi'l-mezbûr.

Be-mahzar-ı eş-şuhûdu's-sâbık”.

v. 63b-2, 11 Nisan 1566:

“Kaziyye ikrâr

Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Nikola Kobalad nâm zimmî Pereşkova Mahlevic nâm zimmîyi meclis-i şer'a ihzâr idüp işbu Pereşkova'ya bundan akdem *doksan bitemi kettân yumak* için virdim idi hâliyâ taleb iderin diyü da'vâ itdükde mezbûr Pereşkova aldum idi ammâ Hamza nâm kimesneye emâneten virdim diyü ikrârı Nikola el-mezbûr talebi ile kayd-ı sicill olındı fi 21 Ramazân sene 973.

Be-mahzar-ı Abdullâh bin Kâsım ve Seyyid Mustafâ bin Alî ve İbrâhîm Çelebi ve Kâtib”.

v. 68b-1, 8 Mart 1566:

“Kaziyye ikrâr-ı Fâtıma

Vech-i tahrîr-i hurûf budur ki Aşağahisârda Abdullâh Çelebi mescidi mahallesinde sâkine olan Fâtıma bint-i Abdullâh nâm pîre-zen meclis-i şer'a gelüp vârisi Hamza bin Abdullâh Sakula(?) nâm kimesne muvâcehesinde takrîr-i merâm kılup işbu bâ'isü't-tahrîr sâbıkâ Bâzârbaşı Halîl nâm kimesnenün mu'tekî olan Ahmed bin Abdullâh nâm kimesneyi oğul idünüp beş yüz akça nafaka ve *yüz kırk bitemi bir top kettân* ve yigirmi akça kıymetlü bir kazgan ve bir kîsemi hibe vü temlîk idüp mezkûra teslîm eyledüm diyü ikrâr itdükde mezkûr Ahmed dahi hâzır olup mukirre-yi mezbûre Fâtıma'yı ikrâr-ı meşrûhında bi'l-muvâcehe tasdîk idüp ben dahi alup kabûl [ve] kabz eyledüm diyü ikrâr itdükde sıhhat-i ikrâr ve hibe ve temlîke hükm olunup kaziyye Ahmed el-mezbûr talebi ile kayd-ı sicill olındı fi 16 Şa'bânî'l-mu'azzam sene 973.

Be-mahzar-ı Abâcî Hâcî Mustafâ ve Hüseyin Şeyh-i Kazzâzân ve Abâcî Mahmûd bin Abdullâh ve Bayram bin Yâr Ahmed ve Hamza bin Abdullâh Sakula(?)”.

Trabzon 1819 tarihli sicilinden alınan üç kayıta da “bitemi” keten ile birlikte anılmaktadır. Üçüncü kayıta ise 1 top ketenin 140 “bitemi” olduğu belirtilmiştir.

Yukarıdan beri aktarılan bütün bu bilgilerden “bitemi” ölçü biriminin keten

bez ölçmede Rize ve Trabzon bölgesinde⁶ bilindiği, yazılı kaynaklardan da 16. asrın ikinci yarısından sonra tanıklanabildiği ortaya çıkmıştır. Kelimenin eski alfabemizde “be te mim ye” harfleriyle yazılması ve harekesiz olması sebebiyle acaba “bitemi” yöre ağzında “bitmi” veya “betmi” diye telaffuz edilir miydi sorusu da akla gelmektedir. Ancak yerel sözlükler böyle bir veriyi aktarmadığından, sicillerdeki kelimenin okunuşunu “bitemi” olarak kabul etmek gerekir diye düşünüyoruz. Uzunluğu için verilen rakamlarda da farklılık olduğu gözden kaçmamıştır. Bu, eski bütün ölçüler için az çok karşılaşılan bir durumdur ve aynı adı taşısa da yörelere göre ölçü birimlerinin miktarları değişebilmektedir.

⁶ Yazımızı tamamladıktan sonra, lise WhatsApp gurubumuza sorduğum soru üzerine, eski İçişleri Bakanlarından sayın Sebahattin Öztürk “bitemi”yi Trabzon, Dernekpazarı, Günebakan köyünden 1940 doğumlu babası Abdullah’a sorduğunu ve onun kelimeyi “bithemi” (peltek s ile) diye telaffuz ettiğini ve anlamını da “bir tutam kendir” olarak aktardığını, telefonda (27.09.2019 Cuma günü, saat 20.34 ve 30.09.2019 Pazartesi günü, 15.19) bize bildirmiştir. Kendisine teşekkür borçluyum.